

СПОРТ ЯК ІНСТИТУЦІЙНИЙ ОБ'ЄКТ ПРАВА

SPORTS AS AN INSTITUTIONAL OBJECT OF LAW

Ющик О.О.,
аспірант

Міжрегіональна Академія управління персоналом

У статті розглядається явище спорту як об'єкта регулювання нормами права. Наводяться й аналізуються різні визначення спорту, його широке і вузьке трактування, відмінність між фізкультурою і спортом, суперечності у визначеннях даного поняття. Зазначено, що такі суперечності обумовлені відсутністю уявлення про спорт як цілісний об'єкт, що є суспільним інститутом. Характеризується поняття суспільного інституту як юридичної організації. Обґрунтовується суспільна природа спорту як інституційного об'єкта права.

Ключові слова: спорт, фізична культура, інститут, суспільний інститут, об'єкт права, соціальні норми.

В статье рассматривается феномен спорта в качестве объекта регулирования нормами права. Приводятся и анализируются различные определения спорта в широком и узком понимании, различие между физкультурой и спортом, противоречия в определениях данного понятия. Отмечено, что эти противоречия обусловлены отсутствием представления о спорте как целостном объекте, выступающем в качестве общественного института. Характеризуется понятие общественного института как юридической организации. Обосновывается общественная природа спорта в качестве институционального объекта права.

Ключевые слова: спорт, физическая культура, институт, общественный институт, объект права, социальные нормы.

The article examines the phenomenon of sport as an object of regulation by law. Different definitions of sport, its "broad" and "narrow" interpretation, the difference between physical culture and sports, and the contradiction in definitions of this concept are given and analyzed. It is noted that these contradictions are due to the lack of understanding of sport as a holistic object, represents a public institute.

It is noted that sport, as a specific sphere of social relations, generates and protects a set of norms, which, in turn, establish and stabilize the existing relations, streamline their structure, determine the goals and functions of sport, its relationship with other institutions and social communities and groups. In sports, there are many rules that govern the behavior of people in its various forms. The variety of types of normative regulation, in particular, norms of law, decisions of sports organizations, morals, ethics, sports customs and traditions. The emphasis is placed on the unequal combination of legal and other rules regarding one or another type of sport, where the rules are established by themselves as the sport develops, or are deliberately formulated, agreed and proclaimed. Characterized by the notion of a public institute as a legal organization.

The social nature of sport as an institutional object of law is substantiated, where the main feature of sport as a social institute is its orientation towards satisfying the fundamental need of society in the full development of the human person.

Key words: sport, physical culture, institute, public institute, object of law, social norms.

Постановка проблеми. Наукове поняття спортивного права не можна уявити без з'ясування того, яке саме значення вкладається в термін «спортивне право». Це передбачає визначення тієї сфери правового регулювання, яка охоплюється поняттям спорту як цілісного об'єкта правового регулювання.

Стан дослідження. З'ясування стану дослідження поняття спортивного права вказує на те, що терміну «спортивне право» різними авторами надається різне значення, що пов'язано з неодноковим трактуванням спорту як явища суспільного життя й об'єкта правового регулювання. Однак у юридичній літературі поняття спорту в указаному сенсі фактично не досліджено, роботи, присвячені цій проблемі, практично відсутні, що актуалізує пошук нових підходів до визначення поняття спортивного права. **Метою статті** є з'ясування феномена спорту як самостійного цілісного об'єкта правового регулювання, відмінного від інших близьких до нього явищ.

Виклад основного матеріалу. Найбільш логічно припустити, що спортивним правом називають ту сферу правового регулювання, об'єктом якої є *спорт*, оскільки одне зі значень слова «об'єкт» (від лат. *objectus* – предмет) – «предмет, явище тощо, на які спрямована якась діяльність». Іншим значенням слова «об'єкт» є таке: «Зовнішній світ, що існує поза нами, незалежно від нашої свідомості та є предметом пізнання» [1, с. 573].

З таких визначень випливає, що спорт і право можуть розглядатися однаково щодо суб'єкта діяльності – як окремі об'єкти, кожний з яких може бути предметом чи явищем, на яке спрямовується його увага.

Водночас у словосполученні «спортивне право» дані об'єкти пов'язані взаємовідношенням, в якому вони виконують різні функції: право виступає як визначуване, а спорт – як його визначення. Тому поняття спортивного права залежить від специфіки того об'єкта, який є визначальним, тобто від специфіки спорту. Отже, потріб-

но, насамперед, встановити специфіку спорту як певного об'єкта правового регулювання.

Словникові видання надають слову «спорт» різних значень. Воно походить від англійського *sport* – скорочення первинного давньофранцузького *disport* – гра, розвага. Саме вказана першооснова спричиняє різночитання, вона обумовлює надання досить різних значень слову «спорт».

Характерним є словник Брокгауза та Ефрона, в якому зазначено, що первинно словом «спорт» позначалося *прагнення* досягти чогось особливо видатного у сфері тілесних вправ; далі смисл його змінювався, і зрештою, спортом називають будь-які *заняття*, що мають на меті задоволення або розважання, однак тільки корисні. Автори вказують, що спорт поділяється на *рухливий*, основною ознакою якого є рух, і *нерухливий*, в якому мускульні рухи не відіграють суттєвої ролі. *Рухливий* спорт можна поділити на *елементарний* і *вищий* спорт. Мету *елементарного* спорту становлять власне тілесні вправи: гімнастика, боротьба (бокс, кулачні бої), фехтування, ходьба, біг і стрибання, танці, альпійський спорт (сходження на гори), ходуллі, плавання, ігри просто неба (англ. *outdoor games, rural sport*) – крикет, крокет, лаун-теніс, лапта, м'яч, поло, городки, кеглі, гігантські кроки, метання диска, пускання змій тощо. До *вищого* спорту належать: полювання в усіх його видах, кінний спорт (скачки, рисисті біга), водяний спорт (гребний, парусний), зимовий спорт (біг на ковзанах, на лижах, їзда на бусрах), велосипедний спорт (їзда фігурна, туризм), повітроплавання.

До *нерухливого* спорту належать такі заняття: розведення тварин (конярство, собаківництво, птахівництво, бджільництво тощо), садовий спорт (влаштування садів, утримання рослин), складання різноманітних колекцій (монет, марок, старовини, гравюр, рукописів, автографів тощо), ігри всередині дому (*indoor games*) – більярд, лото, доміно, кості, гральні карти, шашки, шахи тощо). Перехідний ступінь від рухливого до нерухливого спорту станов-

лять стрільба в ціль, садка (голубина, звірина), полювання та бої тварин тощо.

До спорту може бути зарахована також любительська фотографія. У розширенні поняття спорту попередю англійці, в яких існує ще так званий *дамський* і *дитячий* спорт. До першого належить дамське рукоділля, до другого – різні розваги, якими діти заповнюють дозвілля довгими зимовими вечорами (склейка будиночків, малювання, розмальовування, фізичні досліди тощо).

Тілесні вправи й інші розваги, що лежать в основі спорту, відігравали значну роль у всі часи та в усіх народів [2, с. 298].

Якщо узагальнити вищезазначений перелік занять, який у даному словнику називають спортом, то складеться дуже широке уявлення про спорт як *фізичну та/або інтелектуальну активність людини, спрямовану на досягнення певного результату з метою отримання задоволення чи розважання*.

Але таке дуже абстрактне визначення не вказує на специфіку спорту як певного суспільного явища. Наприклад, фізичне чи психічне знування групи невихованих підлітків над кимось чи над живою твариною заради розважання навряд чи можна сприймати як спорт, хоча і така «активність» охоплюється наведеним широким формулюванням поняття спорту.

Тому під час визначення поняття «спорт» різні автори акцентують увагу на різних аспектах. Так, спорт трактують як: 1) складову частину або один із *компонентів фізичної культури*; 2) специфічний *рід* фізичної або інтелектуальної *активності*, що здійснюється з метою *змагання*; 3) організовану за певними правилами *діяльність* людей, що полягає у *зіставленні* їхніх фізичних та/або інтелектуальних здібностей, а також підготовку до цієї діяльності та міжособові *відносини*, що виникають в її процесі; 4) *суспільне явище*, що є: а) *засобом оздоровлення і психофізичного вдосконалення*; б) *дієвим засобом відпочинку та відновлення працездатності*; в) *видовищем*; г) *професійною працею* [3].

Якщо поєднати всі ці аспекти, то формулювання поняття спорту зведеться до такого: спорт – це суспільне явище, що виступає як засіб оздоровлення і психофізичного вдосконалення, відпочинку та відновлення працездатності людей, є компонентом фізичної культури і являє собою рід фізичної або інтелектуальної активності, здійснюваної з метою змагання, тобто діяльності, організованої за певними правилами в межах міжособових відносин, яка полягає в зіставленні фізичних та/або інтелектуальних здібностей людей і підготовці до цієї діяльності, та здійснюється як видовище або професійна праця.

Це більш вузьке розуміння спорту суттєво відрізняється від наведеного вище широкого уявлення. Якщо в разі широкого трактування спорт визначається через активність окремої людини, тобто як *індивідуальне* явище, то у вузькому розумінні спорт характеризується як *суспільне* явище. Водночас в останньому випадку не можна не зазначити наявності суперечностей.

По-перше, у визначенні спорту як засобу вказується спрямованість його як суспільного явища на *різні* цілі: 1) оздоровлення; 2) психофізичне вдосконалення; 3) відпочинок; 4) відновлення працездатності людей. Водночас засобом називають відповідну людську активність, яка здійснюється з *метою змагання*. Але такий засіб не зовсім узгоджується із вказаними цілями, до того ж самі цілі не є взаємоузгодженими. Тому виникає питання про визначення дійсного цільового спрямування спорту, оскільки змагання, на мою думку, не може розглядатися як мета спорту. Змагання є способом зіставлення людської активності з метою виявлення рівня досягнень учасників, зіставлення рівня їхніх фізичних та/або інтелектуальних здібностей. Наприклад, змагання кулінарів у швидкості та якості при-

готування блюд чи змагання перукарів у швидкості й оригінальності створення зачіски тощо не належать до спорту. У таких змаганнях порівнюються *професійні* здібності з метою вдосконалення *виробничої* діяльності у сфері харчування чи надання косметичних послуг. А коли такі змагання проводяться у формі телевізійного шоу, то до цього додається ще мета *розважання* глядачів.

Непослідовність наявна також у визначенні спорту як засобу відпочинку і відновлення працездатності та визначенні спорту як професійної праці. А розуміння спорту як роду *інтелектуальної* активності людей не відповідає його розумінню як компонента *фізичної* культури, що походить від первинного значення слова «спорт» як прагнення досягти чогось видатного у *сфері тілесних вправ*. Хоча фізична культура і спорт мають між собою багато спільного, але спорт, на мій погляд, не може вважатися компонентом фізичної культури, оскільки вони різняться за своїм цільовим спрямуванням.

Об'єктом фізичної культури безпосередньо є фізичне і психічне *здоров'я* людини, на *підтримання, відновлення і поліпшення* якого й спрямовуються фізкультурні заняття. До фізичної культури в її широкому розумінні необхідно було б віднести також догляд за тілом: вмивання, гоління, інші вправи особистої гігієни та косметики, і навіть модне останнім часом нанесення на тіло художніх татуювань.

На відміну від цього, безпосереднім об'єктом спорту є фізичні, психічні й інтелектуальні *здібності* людини, на *розвиток і вдосконалення* яких спрямовані заняття спортом. Цим пояснюється той факт, що ті самі фізичні вправи в одному випадку розглядаються як заняття фізичною культурою, а в другому – як заняття спортом.

У літературі спорт відрізняють від фізичної культури тим, що в спорті присутня обов'язкова *змагальна* компонента. І фізкультурник, і спортсмен використовують у своїх заняттях і тренуваннях іноді ті самі фізичні вправи (наприклад, біг), однак водночас спортсмен порівнює свої досягнення у фізичному вдосконаленні з іншими спортсменами через змагання. А заняття фізкультурника спрямовані лише на особисте вдосконалення без порівняння з іншими людьми [3].

На мій погляд, для розрізнення фізкультури і спорту критерій «змагання» не підходить. Наприклад, уроки фізкультури в школі часто супроводжуються змаганнями школярів, але від цього вони не розглядаються як уроки спорту. Призначенням шкільних занять фізкультурою є підтримання та поліпшення здоров'я школярів, що не виключає можливості подальшого їх вдосконалення як спортсменів.

Вказані суперечності у визначенні поняття спорту виникають тому, що в це поняття вкладається випадковий набір ознак людської активності, у ньому поєднуються різні її аспекти, без представлення суспільного явища «спорт» як деякого цілісного об'єкта.

На мій погляд, спорт можна уявити як дещо цілісне у вигляді одного із *суспільних інститутів*, з урахуванням того, що в найбільш широкому значенні інститути розуміються як продукти соціального спілкування, які регулюють суспільну діяльність.

За словами Ю. Тихомирова, не виправдано не виділяти інститути як такі. Як своєрідний фіксований «згусток» суспільних відносин, упорядкований і відтворюваний спосіб життєдіяльності людей, зауважує автор, інститут є важелем цілеспрямованої дії на поведінку людей і суспільні процеси, що відбуваються. Так, у політичному житті інститут як момент спокою «розпредмечується» в політичних діях, а останні «опредмечуються» в інституті. Політичні інститути породжують і охороняють комплекс соціальних норм, які, у свою чергу, впливають на них, закріплюють і стабілізують їхню існування, упорядковують структуру, визначають цілі і функції, відносини між собою, а також із соціальними спільнотами, грома-

дянами. Ступінь реалізації норм багато в чому впливає на ефективність дії інститутів. У суспільстві, як зазначає Ю. Тихомирова, застосовуються різні види нормативного регулювання. У політичній системі виділяється нормативна підсистема, що охоплює норми права, рішення партій і громадських організацій, мораль, етику, політичні звичаї і традиції. Неоднакова водночас міра поєднання правових та інших норм щодо того чи іншого політичного інституту [4, с. 14–17].

Інститути – це нематеріальні предмети. Загальною відмітною рисою інститутів є те, що вони мають *правила*, обумовлені та визначені для кожного інституту. Люди створюють інститути, коли для здійснення різної діяльності їм доводиться приймати певні процедурні правила – як словники та синтаксис у мові, або правила змагань із греблі, або різноманітні угоди, що скеровують ведення справ у дрібній лавці чи тайній поліції.

Взагалі, правила встановлюються самі собою з розвитком діяльності, хоча іноді вони можуть бути свідомо сформульованими, узгодженими і проголошеними. Дуже часто вони спочатку «просто виникають», а потім на певній стадії розвитку формулюються і проголошуються (мова – яскравий тому приклад). Можна стверджувати, що наша соціальна діяльність «регулюється» нашими інститутами [5, с. 317].

Французький вчений Ж. Ренар зауважував, що індивіди не є єдиними суб'єктами соціальних відносин. Крім них, у суспільстві взаємодіють безліч соціальних інститутів – комерційні асоціації, сім'я, профспілки, партії, різного роду корпорації, держава, церква тощо. Усім інститутам, незалежно від їхніх функціональних особливостей та місця, яке вони посідають у суспільстві, притаманні такі ознаки: наявність організуючої ідеї, владність і нормативно-правовий характер. І хоча в межах будь-якої соціальної організації діють ті ж конкретні індивіди, інститут завдяки наявності названих якостей переважає за тривалістю існування соціальний час життєдіяльності його членів і тому стає об'єктивною, незалежною від «суб'єктивних забаганок» системою [6, с. 45–46].

Згаданий автор, як і М. Оріу, вважав інститути юридичними організаціями, що мають внутрішню владно упорядковане життя, авторитарну автономну структуру. Індивіди, які взаємодіють в інститутах, гуртуються навколо влади, метою якої є «покровительство і керівництво рухом по реалізації специфічних інтересів колективу». Між окремими особами, колективом і владою організації внаслідок єдності мети обов'язково виникають органічні солідарні зв'язки, які стають нормою існування даного об'єднання. Водночас нормативне як регулятор є засобом організації людської діяльності (її упорядкування, регламентації) і поза соціальними відносинами виникнути не може, оскільки лише в них людина здійснює свою діяльність.

Це не означає, що відносини, необхідні з погляду життєдатності тієї чи іншої суспільної групи, самі несуть нормативність. Соціальні приписи і норми створюються певними людьми. Тому і можлива незбіжність об'єктивно необхідного для колективу і його суб'єктивного відбиття в нормах, а також узаконення таких інтересів як загальних, які зовсім не є ними [6, с. 46–47].

У соціології як основа суспільства розглядається *соціальна структура* – сукупність соціальних інститутів, соціальних ролей і статусів. Виробництво, сім'я, релігія, освіта, армія, власність, держава – фундаментальні *інститути суспільства*, які виникли в глибоку давнину й існують досі. Просто інститут – це пристосувальний устрій суспільства, створений для задоволення його найважливіших потреб, що регулюється зводом соціальних норм; а *соціальні інститути* – такі, що склалися історично, установлені форми організації спільної діяльності, яка регулюється нормами, традиціями, звичаями, спрямованої на

задоволення фундаментальних потреб суспільства. Найдавнішими інститутами вважаються виробництво та сім'я.

Кожний інститут виконує певну функцію: навчати, виробляти, захищати тощо. Функції тісно пов'язані із *соціальними ролями*: чоловік, батько, людина похилого віку, спортсмен, офіцер, член профспілки тощо. *Статус* – соціальне становище, позиція людини в суспільстві. Із часом одні соціальні позиції та соціальні ролі зникають або змінюються, інші виникають, а з ними змінюється суспільство і його структура. Сукупність людей, які займають ту саму соціальну позицію (осередок суспільства) або виконують однакову роль, є *соціальною групою*. Соціальні групи можуть бути великими і складатися із сотень, тисяч і навіть мільйонів людей, а можуть бути малими, налічувати від двох до семи осіб. Коли соціальні статуси і ролі пов'язані між собою функціями, вони поєднуються правами й обов'язками стосовно один до одного.

Основною категорією, що позначає універсальний механізм регулювання відносин панування-підкорення соціальних агентів, є *влада*. Вказаний механізм містить інституціональні та неінституціональні способи управління, представництво і реалізацію інтересів соціальних агентів, ціннісно-нормативні структури підтримання чи деконструкції наявного порядку [7, с. 25–31].

Отже, ми маємо підстави розглядати спорт як один із *соціальних інститутів* суспільства, поряд із такими інститутами, як мистецтво, школа, сім'я, церква, партії тощо.

По-перше, спорт є усталеною, такою, що склалася історично, формою організації спільної діяльності, спрямованою на задоволення фундаментальної потреби суспільства у всебічному розвитку людської особистості. Функцією спорту є організація занять, спрямованих на розвиток і вдосконалення фізичних, психічних та інтелектуальних здібностей людини для реалізації їх у різних сферах її життєдіяльності, та виявлення і порівняння вказаних здібностей у спортивних змаганнях. Дана функція тісно пов'язана з такими соціальними ролями, як спортсмен, тренер, спортивний суддя, вболівальник тощо.

По-друге, спорту властиві такі ознаки соціального інституту, як наявність організуючої ідеї, владність і нормативно-правовий характер, завдяки чому він є об'єктивною, незалежною від «суб'єктивних забаганок» системою, має своє внутрішнє владно упорядковане життя й автономну авторитарну структуру, керується спортивною владою, яка спрямовує спортивний рух на реалізацію специфічних інтересів спортивного співтовариства.

Між суб'єктами спорту, їх організаціями та спортивною владою внаслідок єдності мети встановлюються організаційні солідарні зв'язки стосовно реалізації особливих інституційних інтересів, які об'єктивно стають нормою існування всього спортивного співтовариства. Як фіксована сфера суспільних відносин, упорядкований і відтворюваний спосіб життєдіяльності людей, спорт виступає важелем цілеспрямованої дії на поведінку людей і процеси, що відбуваються.

По-третє, спорт як специфічна сфера суспільних відносин породжує і охороняє комплекс норм, що, своєю чергою, закріплюють і стабілізують наявні відносини, упорядковують їх структуру, визначають цілі й функції спорту, його відношення з іншими інститутами та соціальними спільнотами і групами. У спорті існує безліч правил, якими регулюється поведінка людей у різних його видах. Суспільні відносини у сфері спорту, спортивна діяльність, за словами Ж. Симона, – це цілий світ, у центрі якого панує правило [8, с. 109].

Водночас взаємодіють різні види нормативного регулювання: норми права, рішення спортивних організацій, мораль, етика, спортивні звичаї і традиції. Неоднакова водночас міра поєднання правових та інших норм щодо того чи іншого виду спорту. Правила встановлюються

самі собою по мірі розвитку спорту, або свідомо формулюються, узгоджуються і проголошуються.

Інституційна специфіка спорту є дуже наочною на прикладі *культуризму* (фр. *culturisme*), або *бодібілдингу* (від англ. *body-building* – тілобудівництво). Культуризм визначається як система фізичних вправ із різними обтяженнями (гантелями, гириями, штангою тощо), яка має на меті розвиток мускулатури [9, с. 103, 325]. «Культуризм, – пише І. Марчуков, – це не спорт у загальновизнаному смислі слова, а мистецтво, яке потребує жертв. І в жертву цьому мистецтву іноді приносять своє здоров'я». Культурист на змаганнях, за словами автора, – це вже не нормальна людина. Співвідношення об'ємів мускулів порушене на користь якоїсь примарної «гармонічної будови тіла», де об'єми рук майже наздоганяють об'єми ніг. На подіумі – міцні спортсмени, за кулісами – хворі люди: хтось жадібно п'є воду, у когось судомо зводить мускули від нестачі мінералів, комусь погано (йому дають підсоленої води і нашатирного спирту). Інші спортсмени, звичайно, також «ганяють вагу» перед змаганнями, але в них немає мети набрати вагу в міжсезоння. Крім того, коли зганяти доводиться дуже багато (від 10% від маси тіла), то спостерігається іноді таке зниження результатів, що їм доводиться переходити в іншу категорію або взагалі відмовлятися від виступів. А для культуристів скинути до 30% від маси тіла – це звичайна річ. А одразу після змагань – стільки ж набрати. Це – нищівний удар по організму [10].

Головна риса спорту як суспільного інституту – це спрямованість його на задоволення фундаментальної потреби суспільства у всебічному розвитку людської осо-

бистості. Функцією спорту є організація занять, спрямованих на розвиток і вдосконалення фізичних, психічних та інтелектуальних здібностей людини для реалізації їх у різних сферах її життєдіяльності, та виявлення і порівняння вказаних здібностей у спортивних змаганнях. Цієї спрямованості в культуризмі немає, а є дещо протилежне. Тому не випадково, що за критеріями Міжнародного олімпійського комітету (далі – МОК) бодібілдинг – це не спорт і йому немає місця в Олімпійських іграх. Крім значного суб'єктивізму в суддівстві змагань із культуризму, МОК вказує також на супутню проблему допінгу.

Для того, щоб певне заняття вважалось видом спорту, потрібно його *визнання* спортом із боку спортивної спільноти. Тобто потрібен офіційний статус цих занять як спортивної діяльності, визначення показників вдосконалення в ній (кваліфікації, розрядів) тощо. Отже, лише за умови офіційного визнання спортивною спільнотою дане заняття набуває значення спорту.

Із цим ми пов'язуємо визначення меж спорту як об'єкта права. Право не здатне регулювати всяку активність людини, пов'язану з першозначенням спорту як гри, розваги, але вона цілком може регулюватися іншими правилами.

Унормовуючи правила, якими інститут спорту регулює поведінку людей, право здійснює свою регулюючу дію на їхню поведінку в тих випадках, коли в цьому виникає потреба. У такому разі спорт виступає як *інституційний об'єкт* права, залежно від якого визначається техніка правового регулювання спортивних відносин і специфіка предмета спортивного права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сучасний тлумачний словник української мови : 65 000 слів / за заг. ред. В. Дубічинського. – Х. : ВД «Школа», 2006. – 1008 с.
2. Энциклопедический словарь / Ф.А. Брокгауз, И.А. Эфрон. – Том XXXI : София – Статика. – С.-Петербург : Типография АО «Издательское дело» ; Брокгауз-Эфрон, 1900.
3. Электронный учебник по основам физической культуры в вузе. Определение и понятие спорта [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://cnit.ssau.ru/kadis/ocnov_set/tema6/p5_1.htm
4. Тихомиров Ю. Проблемы активизации политических институтов / Ю. Тихомиров // Советское государство и право. – 1986. – № 6. – С. 14–21.
5. Корнфорт Морис. Открытая философия и открытое общество / Морис Корнфорт ; пер. с англ., вступ. статья и общ. ред. И. Нарского. – М. : Прогресс, 1972. – 532 с.
6. Воротилин Е. Онтология права в теории институционализма / Е. Воротилин // Правоведение. – 1990. – № 5. – С. 42–47.
7. Добренков В., Кравченко А. Фундаментальная социология : в 15-ти т. / В. Добренков, А. Кравченко. – Т. 14 : Власть. Государство. Бюрократия. – М. : Инфра-М, 2007. – 964 с.
8. Понкин И., Понкина А. О корреляции *Lex sportive* и спортивного права // Вестник РУДН. Серия «Юридические науки». – 2012. – № 3. – С. 109–118.
9. Современный словарь иностранных слов : ок. 20 000 слов. – 2-е изд., стер. – М. : Рус. яз., 1999. – 742 с.
10. Марчуков И. Бодибилдинг – спорт или искусство? Или нанесение вреда здоровью? / И. Марчуков [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://shkolazhizni.ru/sport/articles/7309>.